

TERESA MOURE

El dit a la nafra: l'escassa visibilitat de la literatura gallega

EL VISIBLE I L'INVISIBLE

Vivim en una cultura eminentment visual: les pantalles ocupen el nostre temps i les imatges ens sacsegen renovant-se a la velocitat d'un parpelleig. Ja abans de l'aparició dels nous suports tecnològics el món s'havia convertit en una iconosfera, és clar, però no sempre ens n'havíem adonat que aquests formats, a la fi, bandejaven altres ingredients sensorials associats tradicionalment a la lectura, com ara el tacte de les pàgines o l'olor a paper. En un assaig ja clàssic,¹ l'arquitecte Juhani Pallasmaa argumentava que la cultura occidental havia fet prevaldre un paradigma ocular-cèntric, una interpretació de la realitat excessivament aferrada a la vista. L'oïda exerciria un paper modest, encara que revitalitzat amb l'actual explosió de l'audiovisual; molt més secundaris en serien els altres sentits, gairebé arcaics, romanalles del primat que fórem i amb prou feines consagrats a fornir sensacions íntimes. Aquest predomini de la vista explica la nostra tendència a invocar el mantra de la visibilitat: insinuar que alguna cosa no es veu és tant com suggerir que no existeix.

Teresa Moure (Monforte de Lemos, 1969) és escriptora i filòloga. És professora de Filologia a la Universitat de Santiago de Compostel·la. Ha publicat novel·les com *Herba Moura* (2005) i assaigs com *Outro idioma é posible* (2005) i *Queer-emos un mundo novo* (2011). Ha rebut nombrosos premis literaris

¹ J. PALLASMAA (1996), *The Eyes of the Skin. Architecture and the Senses*, Sussex, John Wiley & Sons, 2005. Trad. esp (de Moisés Puente), *Los ojos de la piel. La arquitectura y los sentidos*, Barcelona, Gustavo Gili, 2006

Amb aquest punt de partida, intentaré abordar l'escassa recepció de la literatura gallega en el marc cultural de l'estat perquè és força evident que no importa si un text és de gran qualitat, si es publica en una editorial de cert prestigi, si el nom de qui ho escriu està avalat per traduccions a altres idiomes o per premis o si aborda una temàtica de summa actualitat: les novetats envelleixen sense assolir cap ressò al panorama espanyol. Puix que mana la vista, una obra literària ha de procurar també l'aparador on serà percebuda i, en aquest sentit, escriure en gallec resulta paradoxal perquè condemna a la invisibilitat.

Aquestes paraules no han de sonar a victimisme; al capdavall, triar la llengua pròpia com a vehicle, una cosa tan natural, deriva en aquest cas d'una decisió conscient. És probable que traspuen un solatge de queixa pel que fa al funcionament dels canals públics o privats que actuen com a difusors culturals —editorials, agents, distribuïdores, crítica— en la mesura que contribueixen a deixar en la penombra les cultures o llengües minoritzades. Però, sobretot, pretenen desarmar una eventual interpretació maliciosa segons la qual els qui escrivim en aquestes llengües minoritzades ens conformaríem de ser cap de ratolí en comptes de cua de lleó. Ens acontentaríem de jugar en regional. A partir d'aquí la nostra perspectiva es llegiria sempre com a deformada: hauríem desenvolupat una mena de ressentiment, titllat tot sovint de *nacionalista*, contra les i els col·legues que, per escriure en llengües amb un gran nombre de parlants, gaudeixen de públics amplis.

La invisibilitat de la literatura gallega en el conjunt de l'estat enfonsa les seues arrels en motivacions polítiques i, d'alguna manera, apunta a una esquerra en l'estructura democràtica. En l'ordenament legal espanyol es qualifica de *ceguesa voluntària* qualsevol intent deliberat de romandre ignorant quant a fets sobre els quals hom podria tenir alguna responsabilitat. Si em demanen de dur alguna cosa en la meua maleta durant un viatge i accepte, no podré aduir després que desconeixia que es tractava d'una partida de droga: el fet de *trobar-se en disposició de conèixer* esdevé *obligació de conèixer*. Caldria preguntar-se llavors si els esmentats agents implicats en la difusió cultural —i, en particular, els canals institucionals que promocionen el llibre des d'estructures oficials, que paguem tot@s— estan en disposició de conèixer les literatures escrites en les llengües minoritzades i indagar si fan res per promoure-les. Si no fos així —i, de fet, ja veiem que no és així— les tendres paraules que es pronuncien davant els micròfons sobre la riquesa i diversitat cultural de l'estat espanyol sonarien buides i, al mateix temps, la nostra temptativa de mantenir una identitat pròpia es veuria considerablement amenaçada.

L'article 3 de la Constitució Espanyola reconeix que la riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural digne d'especial

respecte i protecció. És cert que la interpretació general sol centrar-se en la consideració del castellà o espanyol com a llengua oficial, que tots i totes els ciutadans i ciutadanes tenen el deure de conèixer i el dret a usar, però al costat d'aquest enaltiment d'una de les varietats, el text constitucional recull explícitament la cooficialitat d'altres llengües en els seus territoris i es refereix a elles, a més, com una riquesa de la qual se n'ha de tindre cura; seran «objecte d'especial respecte». Em produeix perplexitat el mot *respecte* col·locat aquí. Procedent del llatí *re-*, 'dues vegades', i *spectare*, 'mirar atentament', denota l'especial veneració que mostrem envers allò que contemplem escrupolosament. Si la vista no s'orienta mai cap al que es produeix en les altres llengües, s'estaria faltant al respecte enunciat en el text constitucional. No es tracta, doncs, d'establir un memorial de greuges, sinó d'analitzar per què no es vol mirar —no fos cas que ens trobem davant una ceguesa voluntària.

VOLUNTAT DE VEURE-HI

La voluntat és fonamental en l'acte de veure-hi. Percebem sense voler l'aroma de les flors o el tuf d'alguna cosa que s'està socarrimant: les olors ens sorprenen sense que decidim res sobre aquest tema. Igualment, els sabors o els tactes arriben als nostres sentits d'una forma instintiva, gairebé automàtica. En canvi, amb l'oïda i, sobretot, amb la vista participem selectivament, com a subjectes que decideixen. No veiem els mil taulers d'anuncis del nostre centre de treball, ni els trets de tants rostres amb els quals ens creuem en carrers abarrotats: el cervell selecciona entre aquest excés d'estímuls i molts detalls que la retina percep clarament es dispersen, perduts entre les neurones. Veiem només allò que volem veure.

En aquest sentit, si més no, la ceguesa pel que fa a les literatures perifèriques de l'estat denuncia una falta d'atenció i de cura —ara que aquesta paraula s'ha revalorat— envers allò que ens envolta de manera immediata. Perquè escriure en una llengua restringida a un marc territorial concret, inserit en un estat més gran, no comporta necessàriament adoptar uns motlles provincians. Ningú amb una mínima sensibilitat literària diria avui que les obres de Gabriel Aresti, de Josep Pla o d'Álvaro Cunqueiro, per citar figures històriques, serien de qualitat dubtosa. Tots tres escrigueren en aquestes perifèries amb llengües pròpies, tots tres visqueren la llarga nit de pedra de la dictadura i moriren en les albors d'un temps nou. El cas estrany és que, en èpoques posteriors, al llarg de més de quaranta anys de democràcia, els productes culturals escrits en català, basc i gallec continuen separats dels espais de visibilitat com si no foren dignes d'atenció, com si no estigueren a l'altura dels redactats en espanyol.

En els estudis filològics està encara ben arrelada l'etiqueta d'*hispanisme*; existeixen estudis de filologia *hispanica* i les/els especialistes en literatura o llengua espanyoles es diuen *hispanistes*. Aquesta terminologia denota una certa ambigüitat. Històricament ha inclòs la producció cultural, particularment la literària, escrita en espanyol, ja fos a Espanya o als països d'Amèrica Llatina —l'anomenada literatura hispanoamericana. Remet a la forma llatina d'Hispania per a evitar, puc imaginar, qualsevol susceptibilitat en altres estats. Seria una apropiació indeguda dir que García Márquez o Borges pertanyen a la *literatura espanyola* i en aquest sentit el qualificatiu d'*hispanica* compleix la seua funció, encara que tal vegada hauria estat més encertat —més respectuós— parlar de *Literatura d'expressió espanyola*, permetent així, almenys hipotèticament, que per alguna esquerda apuntaren literatures maïes, quítxues o aimares —entre molts altres exemples que podrien adduir-se— als països que un dia van ser conquistats per la corona de Castella. No obstant això, l'etiqueta també podria haver desenvolupat un sentit més d'acord amb un estat plurilingüe i acollir tot allò escrit, per exemple, en castellà, gallec, català, basc i probablement en algunes altres llengües que intenten surar enmig de les dificultats. De fet, l'Institut Cervantes, malgrat tenir com a objectiu la difusió internacional de l'espanyol, en els últims anys ha signat acords amb organismes dedicats a la protecció d'aquestes cultures perifèriques que s'expressen en altres llengües. En 2018, per exemple, el seu director, Luis García Montero, afirmava que «el gallec ha de desenvolupar un paper decisiu en el projecte iberoamericà del Cervantes».² Aquest viratge tal vegada il·lustra una temptativa de repensar el model cultural. Curiosament fa disset anys, en un text que va rebre el Premi Ramón Piñeiro d'assaig,³ jo mateixa incidia en aquesta possibilitat. En la meua argumentació de llavors apuntava com era d'estrany que, si es volia construir un estat on les diferents expressions identitàries convisqueren en harmonia, els programes d'ensenyament no inclogueren la possibilitat que qualsevol estudiant pogués accedir, ni que fos de manera optativa, al coneixement de les altres llengües parlades dins de les seues fronteres. Però a Galícia no és possible estudiar basc; a Castella i Lleó no es pot estudiar català; a Andalusia no existeix una oferta per a divulgar el coneixement del gallec. La hipòtesi d'oferir en els plans d'estudi una petita mostra de la diversitat realment existent serviria per a fer callar aquestes veus obtuses que, de tant en tant, s'alcen

² <http://www.cervantes.es/sobre/instituto_cervantes/prensa/2018/noticias/acuerdo_cervantes_xunta.htm>

³ T. MOURE, *Outro idioma é posible*, Vigo, Galaxia, 2005

contra l'estat de les autonomies invocant que no es pot accedir a la funció pública en igualtat de drets si s'exigeix el coneixement d'alguna de les llengües cooficials. Circumscriure les llengües als seus territoris històrics no és exactament protegir-les ni considerar-les una riquesa comuna perquè, al remat, ningú defensa el que no coneix. No caldrà aclarir que el meu assaig mai va aparèixer publicat en espanyol.

En qualsevol cas, mentre va predominar l'hispanisme entès com a defensa de l'espanyol a un costat i a l'altre de l'Atlàntic, l'escrit en gallec es quedava fora del mapa, com qualsevol literatura veïna. El ben cert era que, malgrat la fermesa amb què hom podia defensar les polítiques lingüístiques de l'estat, s'acabaven agermanant així els textos de García Márquez i Borges amb els de Cela o García Lorca, tots ells mostres inequívokes de la grandesa de l'espanyol i de la seua pluralitat d'accents i registres. Inevitablement aquesta manera de fer hispanisme sonava colonitzadora: com he indicat, servia per a esborrar moltes llengües d'Amèrica; d'una manera més subtil, també per a fer avinent a les plomes gallegues, catalanes o basques que decidiren «saltar» a l'espanyol renunciant a conrear la llengua dels seus territoris. És incontestable que aquest panorama privilegiava les figures literàries que escrivien en espanyol, les que accedien a l'aparador internacional. Òbviament, aquest sector no tenia cap culpa en el procés de selecció; en la seua condició de públic lector, algunes veus fins i tot intercedien destacant la qualitat dels textos del gallec Xosé Luis Méndez Ferrín o del basc Ramón Saizarbitoria, escriptors que han tingut poques traduccions a l'espanyol i d'un èxit moderat.

L'enfocament recent, que promet concedir algun espai a les altres llengües ibèriques és, com ja he assenyalat, indicatiu d'una nova sensibilitat, més d'acord amb els Estudis Culturals o amb principis ecolingüístics que han incidit en la necessitat d'abandonar perspectives colonitzadores, formulant una veta activista que valora la diversitat cultural com a punt de resistència contra el pensament únic. El problema que es planteja és si, en aquest nou context, les literatures en les llengües minoritzades seran convocades en qualitat de *regionals*. Perquè, convé no oblidar-ho, estan instal·lades en el centre d'un conflicte, el nacional, i es nodreixen d'ell, produint una realitat emergent fins a un cert punt incòmoda, que no se segueix directament de les habituals regles de joc mercantil. La voluntat de veure-hi xoca amb la voluntat de ser.

EL PUNT CEC: LA VOLUNTAT DE SER

La vista no sols aconsegueix captar la realitat, també exerceix hi un fort control: la fixa en el mapa que servirà per a orientar-nos. Sartre, preocupat per aquest afany objectivador, insistia a evocar la figura mítica de la Medusa, que petrificava tot el

que esguardava. Tanmateix el que la vista ha classificat com a menor pot regirar-se contra els ulls que miren intentant assegurar-se una interpretació alternativa. Aquesta possibilitat deriva del fet que l'òrgan de la vista té un potencial reflexiu: és capaç de veure's veient, exercint aquesta selecció totalitzadora i, en conseqüència, pot rectificar i adoptar una postura menys violenta. Aplicat al nostre camp, quan les altres literatures peninsulars demanen atenció, estan resistint-se a ser convertides en pedra. Poden oferir alguna cosa a canvi: contribuiran a contrarestar el punt cec del sistema dominant.

Les cultures perifèriques sorgeixen enmig de processos polítics d'identitat, que es van alçar contra l'homogeneïtzació cultural propagada en tota Europa pels projectes de nació-estat; aquests que, per exemple, en la veïna França es van decantar per assentar la via centralitzadora, arrasant les cultures en occità, gascò o bretó. Que les literatures perifèriques gallega, catalana i basca hagin nascut de discursos contra l'espanyol no denota, no obstant això, agressivitat ni una salvatge intransigència, com sovint se suposa des dels idearis centralistes que traspua el sistema literari. Ésser mai no és éseer sense més. Soc jo perquè no soc tu i, en aquest moment, la primera persona de la gramàtica verbal es converteix en un crit de rebel·lia.

La literatura gallega no té com a protagonista un subjecte que, sota la seva pròpia inspiració, s'asseu a escriure. Atès que l'hegemonia de l'espanyol està omnipresent en la societat, el projecte d'escriure en gallec procedeix d'una decisió assumida, de tints col·lectius, i no sempre vinculada al que podria dir-se el radicalisme polític. A vegades es tracta, sense més, de la naturalitat d'escriure en la llengua materna. Molt més sovint implica el desig de mantenir viva una cultura secular: les/els assagistes habitualment sostenen que el pensament que produeix algú que viu a Galícia, per a ser coherent, ha de fer-se en gallec, propagant així la idea que pensar no és una activitat única, que irradia exclusivament dels grans centres de poder polític. Quan Ngugi wa Thiong'o reclama l'autenticitat d'escriure en kikuyu o quan Achile Mbembe promou una crítica de la raó negra, les seves reivindicacions en el sentit que el puzzle de la humanitat ha d'estar compost per peces diverses, que aportin pluralitat i combatin l'habitual eurocentrisme, la intel·lectualitat espanyola pot ben bé assentir. Però oblida que aquest estil de dissidència també habita en el seu propi territori. Les literatures perifèriques de l'estat espanyol haurien de ser vistes com a excèntriques, donant a aquesta etiqueta no el sentit pejoratiu que habitualment té, sinó la connotació d'allunyades del centre, línies de fugida, índexs de varietat i de riquesa. Tenen sempre una mica de productes alternatius perquè s'han gestat en els marges –i els marges, com se sap, són territoris per a la llibertat i per a la dissidència.

Reconsiderar la literatura en gallec completaria el panorama de la cultura elaborada en la península i faria llum sobre algunes clivelles que s'obren en l'hegemonia de l'espanyol. En una comparació ràpida, quan es presenta a Rosalía de Castro com una poeta postromàntica en paral·lel amb Bécquer, s'està enfosquant la seva doble condició transgressora. D'una banda, la seva obra incorpora una perspectiva feminista nova i ben perfilada, que recorda molt a Virgínia Woolf, però que s'avança a ella més de mig segle. D'una altra banda, introdueix un argumentari polític que degué ser sentit com a amenaçador: «Pobra Galícia, no has de / dir-te mai espanyola,/ que Espanya de tu s'oblida». Per a endolcir-la, la presenten com a «romàntica». L'exemple no és anecdòtic; al contrari, les comparacions podrien fer malbé molts mites. Una obra reconeguda de la narrativa espanyola de postguerra seria *La colmena*, del gallec Camilo José Cela, publicada per problemes de censura a Buenos Aires en 1950. Només nou anys més tard el també gallec Eduardo Blanco Amor, publicava en aquella mateixa ciutat, on estava exiliat, la novel·la *A Esmorga*. L'elecció de l'idioma prohibit no podia ser casual. Les dues són textos realistes, o fins i tot tremendistes, de gran qualitat, però tant els innovadors recursos de construcció com la temàtica, obertament homosexual, de la segona la fan en molts sentits més moderna, fins i tot audaç. I en cap cas s'hauria de prescindir d'ella quan es vol evocar el clima de denúncia sobre la realitat política que s'estava gestant en la literatura de l'època. Cela va obtenir un Nobel i un lloc fonamental en el sistema literari espanyol; Blanco Amor es va quedar absolutament fora de focus. La causa que tant Rosalía de Castro com Blanco Amor hagin estat menystinguts no és literària; calia tapar la seva dissidència en termes de política d'estat. Són, sens dubte, raons d'una altra època.

No obstant això, encara que ens acostem en el temps, el panorama no canvia. Una anàlisi de les revistes de crítica literària o de les recomanacions culturals en periòdics de gran impacte com *El País* o *ABC* al llarg de les últimes dècades permetria pensar que no existeix en l'Estat literatura de qualitat que no es faci en espanyol. Rares vegades un text en gallec arriba a aquests aparadors d'exposició i, quan succeeix, és perquè abans ha estat traduït, no perquè es pretengui donar compte de la diversitat cultural. Es trien un o dos autors —el masculí no és genèric— per a fer un tast i, en aquest cas, es va triar a Manolo Rivas i a Suso de Toro.

No abordaré el debat fort, que convidaria a considerar si les persones cultes, les que divulguen l'amor pels textos des de les aules o les que escriuen en revistes literàries no podrien fer l'esforç de llegir gallec o català, dues llengües romàniques pròximes a l'espanyol. No entraré aquí perquè seria fàcil contra argumentar al·legant que la literatura avui es mou per interessos de mercat i que no es pot convertir

al públic en poliglòt de la nit al dia. A més, crec necessari que qualsevol raonament sobre les cultures de les nacionalitats perifèriques serveixi per a les tres: la unió és important quan es tracta de defensar el futur. I és obvi que aquest relatiu grau d'intel·ligibilitat desapareixeria en el cas del basc. No obstant això, no puc deixar de costat l'assumpte de les traduccions. És possible que moltes persones monolingües en l'estat espanyol creguin que no se'ls escaparà un text important, que quan es produeixi una novetat de rellevància en les literatures perifèriques serà immediatament traduïda. El panorama editorial, ric i dinàmic, està molt obert a la traducció. En 2020 es van traduir a l'espanyol més de 6.000 títols en anglès, però també 1.260 llibres del japonès i 801 de l'italià. Enfront de xifres tan inflades, tenim a penes 276 llibres del català, 50 del basc i 44 del gallec. En aquests dos últims casos el nombre d'obres traduïdes és inferior a les que van correspondre al llatí. Si a Madrid interessa conèixer el que s'està coent en països com el Japó o Itàlia, és alarmant no apuntar-se al que s'està pensant o creant dins del propi estat; això, tret que vulgui desplegar-se una actitud condescendent i es pressuposi que, en realitat, en gallec s'escriu molt poc o molt malament.

Els qui escrivim en altres llengües solem rebre de les editorials en espanyol, en els rars casos en què es mostri algun interès, un tracte «regional». Com si oblidessin que el text ja ha estat publicat en una versió original, se'ns proposen modificacions, canvis de títol o, de manera sagnant, no es fa constar en l'edició en espanyol que es tracta d'un original procedent d'una altra llengua. No rebem aquest tracte abusiu, en canvi, quan se'ns tradueix a altres idiomes. Podem pensar llavors que l'estat està protegint la diversitat? Quan em van publicar una obra en espanyol sense esmentar que l'original estava en gallec vaig pensar que s'havia tractat d'un error o que no havia sabut negociar amb la meua editora. Després, en comentar-ho, altres autors i autores em van confessar que els havia passat el mateix. Podria objectar-se que aquests són pactes entre particulars, on es poden produir errors, malapteses o irregularitats, com en qualsevol altra activitat comercial. Per descomptat, no seria sobrer comptar amb una agència específica dins de la Subdirecció General de Promoció del Llibre, la Lectura i les Lletres espanyoles per a vetllar per aquesta mena d'assumptes i per a protegir, no tant els interessos d'autores i autors, com els de les literatures corresponents: la producció cultural associada a una llengua és una qüestió estratègica per a la seva supervivència.

Aquesta mirada ingènua, que confia que tot producte de qualitat acabarà obrint-se pas, que serà traduït i reconegut, no copsa alguns altres efectes. Sabem que existeixen forts interessos perquè el problema nacional no sigui esmentat. I sent per essència resultat d'aquest conflicte, les literatures perifèriques tendeixen a ometre's

dels catàlegs tret que acceptin despullar-se d'un suposat nivell de transgressió: el de considerar com a referència el propi espai idiomàtic. Si, posem per cas, s'escriu un assaig sobre ecologia en gallec, es tendirà a usar exemples de la vora, des del Prestige fins a l'eucalpitització dels boscos autòctons. Això no resta universalitat als arguments que es desenvolupin; són les il·lustracions que naturalment afloren en la ment de qui està escrivint dins dels paràmetres d'una determinada cultura. És possible que tal assaig comenti diferents filosofies ecologistes, que esmenti successos ocorreguts en el sud d'Àsia o activismes anglosaxons, d'una manera inèdita en l'entorn espanyol o amb un to més profund que els manifestos de Greta Thunberg però en el moment en què al·ludeixi a la manera de sentir el territori a Galícia és més que probable que el text sigui intervingut o considerat local. Tal vegada algú que escrigui en català o en basc tindrà algun marge per a referir-se a la seva realitat immediata perquè la vitalitat de ciutats com Barcelona o Bilbao opera en l'imaginari col·lectiu creant algunes condicions d'intel·ligibilitat. Per al cas gallec, crec no equivocar-me, el tòpic de «regió nord-occidental extremadament rural on proliferen les drogues i es menja bon marisc» està molt assentat i les editorials no tenen observadors, com els clubs de futbol, perquè no pensen que s'estiguin perdent originals interessants. Quan parlo del problema nacional em refereixo a això. No sols a l'existència de moviments emancipadors que poden ser considerats des de la capital com a separatistes en potència, sinó al risc de vincular la llengua a una producció menor. Es parteix que un text concebut com realment important acceptarà renunciar al propi punt de vista a canvi d'obtenir impacte. El mercat espanyol crea les regles del joc i, si es digna acceptar propostes formulades en llengües diferents, les despullarà de qualsevol efecte susceptible de ser interpretat com a transgressor.

Lògicament, en tenir una limitada repercussió en l'exterior, la literatura gallega corre contínuament el risc de tornar sobre si mateixa i d'acabar servint als seus propis auditoris. Si al final només pot destinar-se a l'activisme cultural o al públic escolar, algunes temàtiques, com l'ecològica que he esmentat, estan abocades a clamar en el desert. Les novel·les han d'ajustar-se a un nombre de pàgines per tal de ser acceptables com a lectura en els centres d'ensenyament o adoptar enfocaments didàctics per a adequar-se a un públic juvenil. Situar-se en un punt cec actua com a condicionant.

La gran cruïlla de les cultures minoritàries és, lògicament, la de l'ésser. Sempre som per contraposició a un Altre. Per això no està de més l'exposició de la ferida a la vista pública, perquè la llengua a Galícia no se'ns regala com l'aire que respirem. Hem hagut d'aprendre a relacionar-nos amb ella a través d'intenses pressions socials i aprendre-la de veus que la conservaven sense doblegar-se; hem hagut

d'expurgar-la de tantes intromissions externes que hem acabat fent-ne bandera. Pot pensar-se que ens atrinxerem en una visió del món reduïda però la nostra condició plurilingüe ens fa especialment conscients que no hi ha entorn on es negociï millor la llibertat que en la llengua, l'espai de la democràcia radical i del diàleg per excel·lència.

La transmissió de coneixement per via escrita és el motor bàsic de la cultura occidental, però en la construcció del sistema literari gallec operen algunes claus que expliquen l'excepcional valor simbòlic atorgat a la literatura. Va ser per escrit com vam aprendre a reconèixer-nos amb un perfil diferenciat. Va ser veure la nostra llengua, aquesta que anomenaven dialecte rural, en lletres impreses el que ens va donar ales per a volar per sobre dels tòpics. Va ser el moviment escrit de finals del segle XIX, el Rexurdimento –protagonitzat per autores i autors que feien les seves vides en espanyol però que havien decidit escriure en la llengua del poble– el que va persuadir a una societat sencera de recollir les formes gramaticals abans que caiguessin en desús, de nodrir una narrativa, de dedicar-se a l'assaig i, en definitiva, de dignificar la llengua. Sense els projectes editorials de les Irmandades da Fala, en l'època de la Primera Guerra Mundial, o d'Anxel Casal –que va ser alcalde a Compostel·la durant la República i assassinat pel feixisme– no conservaríem la nostra dignitat. Sense un galleguisme cívic i combatent, el dur cop de la guerra civil ho hauria aixafat tot. Una dada editorial transmet eloqüentment aquest procés: en 1916 el periòdic *A Nosa Terra* veu la llum perquè aconsegueix abans dues mil subscripcions com a aval, cosa que significa que aquella Galícia rural considerava tan important la via escrita com per a sustentar un prematur micromecenatge. En altres territoris, un poble arriba a un determinat grau de sofisticació cultural i crea una literatura; a Galícia va ser exactament a l'inrevés: la via escrita va crear la identitat. No és estrany que tal literatura sigui, encara avui, un senyal de resistència.

Intento aclarir això perquè sol repetir-se amb excessiva alegria que va ser el poble treballador, pagès i mariner, qui va conservar el llegat de l'idioma. Per descomptat, tota llengua és un artefacte col·lectiu sotmès a processos històrics i instal·lat en les parles populars. No obstant això, la literatura gallega no sorgeix de l'espontaneïtat creativa d'un es elit amb vel·leïtats literàries; d'alguna manera és una declaració d'intencions. Figures de diferents generacions gosen reivindicar una llengua allunyada del poder i assumir com a pròpia una identitat col·lectiva menyspreada, una forma de negritud, si se'm permet usar l'expressió, per a reapropiar-se d'ella, com van fer els moviments del black power o el queer amb altres identitats marginals. Per això no pot deixar d'interessar als qui creguin en la transformació social, als qui considerin el mestissatge, la multiculturalitat o l'universalisme com

un motor, ja visquin a Madrid, a Barcelona, a Nova York o a Pequín. No és un assumpte de xovinisme, sinó d'autoestima. Ni volem imposar-nos ni pensem ser millors que ningú. Simplement som un poble més del planeta, amb tant dret a existir com els altres.

Arribat aquest punt, pot ser rellevant destacar alguna cosa. En la societat actual es respecta que algú tingui una identitat i la defensi. Homosexuals, emigrants, minories ètniques o pacients aflagits per malalties rares constitueixen associacions en defensa dels seus interessos. A ca persona assenyada se li ocorreria pensar que aquestes defenses atempten contra el bé comú. Tornant al motiu de la vista, si soc miop i demano que la miopia sigui reconeguda, no agradeixo a les gents no miops. Perquè si soc gallega i demano el reconeixement de la meua cultura, de la meua identitat nacional, no agradeixo a madrilenys ni a murcianes. La llengua pròpia ens distingeix en la gran coral del món. Sense afronts. Com l'associació de miops que no ultratja els qui hi veuen perfectament.

EL QUE ENCARA ROMAN OCULT

Imaginem per un moment una situació peculiar. En un determinat enclavament d'Europa, sorgeix en l'Edat mitjana una llengua. Per una sèrie de circumstàncies històriques, durant el període de construcció dels estats-nació no surt molt ben parada, quedant relegada a confins domèstics. Casualment, es converteix en llengua oficial d'un altre estat. Ja en època contemporània, algunes figures literàries decideixen conrear-la tal com és representada en aquest estat veí i passen a ser sospitoses de desestabilitzar la concòrdia de la incipient estructura autonòmica; són un corpuscle que desafia les fronteres d'estat i, en conseqüència, ha de ser reprimit. No m'estic referint a una república escindida en les últimes dècades del gegant soviètic ni a cap regió exòtica en el nostre mapa de referències; m'estic limitant al cas gallec.

Tots els problemes que vinc esmentant sobre la invisibilitat de la literatura gallega encara es veuen acrescuts per un conflicte ortogràfic tan bel·ligerant com deliberadament amagat. Dit breument, en el gallec actual es barallen dues postures. La primera d'elles s'ha autodeclarat «oficial», a pesar que en l'estat espanyol no es legisla sobre normatives ortogràfiques. Està emparada per institucions, com la Reial Acadèmia Galega, i va instaurar en els anys vuitanta, quan la llengua anava a entrar per primera vegada a les aules, una manera d'escriure apegada a l'espanyol sota el supòsit que això facilitaria l'alfabetització. Així es va triar usar *ll* o *ñ*, en comptes de les formes *lh* o *nh*, històricament documentades. La postura alternativa, la reintegracionista, va ser promoguda pel primer catedràtic de llengua i literatura gallega de la Universitat de Santiago de Compostel·la, Ricardo Carvalho

Calero, i procura restaurar les formes lingüístiques que el continuat contacte amb l'espanyol va anar desplaçant, a més d'agermanar els productes culturals elaborats a Galícia amb els procedents d'altres parts del món que parlen la mateixa llengua: Portugal, el Brasil, Angola o Moçambic. Aquesta segona versió ha crescut als carrers, al caliu de l'activisme polític, allí on es cuina diàriament la vitalitat d'una societat. Malgrat comptar amb aval filològic i amb un potencial mercat internacional, és una postura connotada dins de la ja de per si mateix poc visible literatura gallega. Això significa que, en el democràtic estat espanyol, optar per una forma històrica de gallec-portuguès o afirmar la seva unitat essencial, condemna a qui així escriu a una discriminació real que hem titllat a vegades d'Apartheid. Les editorials no publiquen en portuguès al·legant que tal decisió se sustenta en el seu patriotisme —entenent el referent en versió nacionalista gallega, no espanyola—, les convocatòries de premis literaris exigeixen ajustar-se a la normativa «oficial», els textos representats gràficament amb *lh* o amb *ç* no s'incorporen als repositoris ni, en general, a les biblioteques. Es tracta, sens dubte, d'una discriminació inèdita en el món hiperconectat del segle XXI i poc divulgada en el conjunt de l'estat. Al mateix temps que les institucions internacionals redacten Cartes de les Llengües Regionals i Minoritàries o convencions per a defensar casos peculiars com el del mirandes —l'àstur-lleonès viu en enclavaments portuguesos—, les i els gallegs que escriuen la seva llengua, amb rang d'oficial, a la manera portuguesa desapareixen del focus. El punt cec s'engeganteix.

En 2015 un ciutadà espanyol, el poeta Mário Herrero, rebia un prestigiós premi literari a Portugal, el Glória de Sant'Anna per la seva obra *Da vida conclusa*. Cap mitjà de comunicació d'abast estatal no va reflectir la notícia. En qualsevol altre lloc del món se li hauria donat eco amb orgull i s'hauria difós, de pas, que existeix un grup de gallegues i gallegs escrivint en una llengua inesperada, en aquest cas el portuguès —tot i que aquesta frase hauria de ser matisada, ja que el que es fa és usar el gallec històric, amb les formes ortogràfiques pròpies i no les imposades per aquestes reformes recents. És un cas relativament rar, però podrien adduir-se molts exemples de grans plomes que no van escriure en la llengua que s'esperaria pel seu lloc de naixement: Vladimir Nabokov, Milan Kundera o Samuel Beckett van protagonitzar transgressions al pacte nacional d'aquest estil. No obstant això, les seves raons eren privades o migratòries; no remetien a un grup ni posaven en dubte la fragilitat de les fronteres.

Estic donant una visió de part. M'he vist obligada a optar en aquest litigi, però no de manera desinformada ni eixelebrada; soc lingüista professional i exerceixo com a docent de Sociolingüística en la Universitat de Santiago de Compostel·la.

Tanmateix, de res serveix, que l'estat pugui considerar-me capacitada per a investigar qüestions lingüístiques i em reclami per a asseure'm en tribunals que decideixen llocs de treball universitaris. Quan vaig començar a escriure creació ho vaig fer presentant-me a premis i, per tant, vaig acceptar la imposició de la normativa «oficial». En aquest context vaig obtenir guardons, traduccions a diferents llengües i reconeixement. Però el dia que vaig fer pública la meva adhesió a aquesta normativa, la qual cosa hauria de ser una anècdota, es va convertir en un motiu suficient perquè el propi sistema literari s'alarmés. Per molt lingüista que fos, no podia decidir —com havia fet, sense tants problemes, Juan Ramón Jiménez, en èpoques suposadament més autoritàries— sobre convencions gràfiques. Les editorials, que continuen avui reeditant la meua obra anterior i que, per tant, obtenen ingressos venent la meua obra, no accepten els meus nous originals. No perquè els hagin llegit i els desestimïn: a vegades, els seus editors els presenten en actes públics de manera molt elogiosa. Simplement, no accepten llegir-los perquè no estan disposats a posar el seu segell en un text que no s'escriu de la manera políticament apropiada. Quan algú en l'estat em convida a un esdeveniment literari i busca documentació per a presentar-me, es troba que els catàlegs elaborats per les institucions culturals gallegues ometen netament les obres que he publicat des de 2013 i els premis que he rebut en la modalitat de portuguès. Ningú creuria que una editorial que vengui l'obra d'un(a) autor(a), a vegades amb moltes edicions, veti els seus textos quan no segueixen determinat patró ortogràfic. Diuen que les lleis del mercat manen, però, com veiem, no sempre és així.

Carlos Taibo, Séchu Sendé, Dionísio Pereira o Víctor Vaqueiro també formen part del grup que va canviar de bàndol en aquesta guerra de grafies. Havíem obtingut algun grau de reconeixement en el panorama cultural i, després, vam fer un pas endavant. Altres figures, com l'esmentat Mário Herrero o Susana Sánchez Arins, sempre van publicar en l'ortografia prohibida. En optar per aquest galleg internacional, fem literatura en la nostra llengua, però també en la varietat oficial d'un altre estat. Les ajudes que les editorials espanyoles reben quan publiquen traduccions de les llengües perifèriques no recullen encara aquesta possibilitat i seria fàcil que ho fessin. Els premis literaris en galleg ens penalitzen amb clàusules que impedeixen deliberadament la nostra participació, però, de l'altre costat de la frontera, els certàmens portuguesos, tal vegada per temor a veure's envaïts per textos d'aquest gegant que és el Brasil, solen exigir la nacionalitat portuguesa. Hi ha moltes maneres d'estar en un punt cec; cap és desitjable per a qui vol crear.

Aquesta dissidència ortogràfica pot semblar sorprenent. Atesa la complicada situació sociolingüística en què subsistim, en una època en què les llengües minoritzades estan sent literalment aixafades pel poder, moltes veus només veiem possible avui per a la revitalització del gallec un compromís efectiu amb la tradició de l'Acord Ortogràfic que ens impulsa cap a l'exterior: escrivim la nostra llengua acceptant les convencions que ha anat adoptant al sud del Miño, on ha mantingut tots els índexs de prestigi, sense persecucions ni condemnes. Aquest compromís, de caràcter ètic i polític, origina aquesta condemna a l'ostracisme. Conten que Alexandre el Gran va voler temptar al filòsof Diògenes dient-li: «Si obeïssis al rei, no hauries d'acontentar-te amb unes lleties». El rebel Diògenes va respondre: «Si t'acontentessis amb unes lleties no hauries d'obeir al rei». La literatura, a vegades, no es conjuga amb beneficis econòmics, sinó amb termes com a autonomia moral, llibertat i coherència.

En la portada de l'edició en espanyol del llibre de Juhani Pallasmaa que vaig esmentar el començament pot veure's un detall del quadre de Caravaggio «La incredulitat de Sant Tomàs». Com no tenia suficient fe, sembla ser que el bo de Tomàs intentava veure amb els dits, ficant-los en les ferides de Jesucrist per a percebre'n la profunditat. La ferida d'ocupar literàriament un erm aliè a qualsevol paràmetre de confort pot assumir-se sense amargor per part de qui decideix instal·lar-s'hi. Fins podria acceptar que aquesta dissidència, en una situació desesperada —quan tots els indicadors socials reflecteixen la pèrdua accelerada del gallec entre la població juvenil i urbana— és en si mateixa una actitud artística, una estètica d'acord amb una ètica. Però l'ideal seria que poguessin veure el que escrivim; preferiblement amb els ulls i no amb els dits; preferiblement en l'aparador d'una llibreria o al caliu d'una conversa on tinguéssim l'oportunitat de debatre amb unes altres autores i autors. El terrible seria que una literatura sencera romangués en l'ombra, fora de focus. ◀

Traducció de Jaume Soler